

Για το βιβλίο

B. Κάλφας & Γ. Ζωγραφίδης,
Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι,
Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών,
Θεσσαλονίκη 2006

Κατερίνα Ιεροδιακόνου

Δεν είναι εύκολο να γράψει κάποιος μια εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία. Θα πρέπει απαραίτητα να επιλέξει προσεκτικά ανάμεσα στους αρχαίους έλληνες φιλοσόφους και φυσικά να εστιάσει σε ορισμένες από τις θεωρίες τους. Και είναι ακόμη πιο δύσκολο να γράψει κάποιος μια εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία που να απευθύνεται σε μαθητές της μέσης εκπαίδευσης, οι οποίοι δεν είχαν προηγουμένως καμία εξοικείωση με τον αφηρημένο φιλοσοφικό λόγο και με τα περισσότερα από τα ερωτήματα που απασχόλησαν τους αρχαίους φιλοσόφους. Οι συγγραφείς του βιβλίου 'Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι', ο Βασίλης Κάλφας και ο Γιώργος Ζωγραφίδης, οι οποίοι διδάσκουν αρχαία φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, είχαν το κουράγιο να αναλάβουν αυτό το έργο. Και πιστεύω ότι τα κατάφεραν. Αυτό που θα προσπαθήσω να εξηγήσω στη συνέχεια είναι οι λόγοι που κατά τη γνώμη μου οδήγησαν την προσπάθειά τους στην επιτυχία. Από την άλλη μεριά, αν θεωρώ ότι θα πρέπει επίσης να επισημάνω τα σημεία που νομίζω ότι θα μπορούσαν να βελτιωθούν, είναι γιατί ελπίζω ότι οι διαπιστώσεις μου θα φανούν ίσως χρήσιμες σε όποιον αναλάβει και πάλι στο μέλλον ένα τόσο σημαντικό και δύσκολο εγχείρημα.

Οι θεωρίες των αρχαίων φιλοσόφων, αλλά και γενικότερα των φιλοσόφων όλων των περιόδων στην ιστορία της φιλοσοφίας, μπορούν να παρουσιαστούν είτε ακολουθώντας την ανάπτυξή τους στην ιστορική τους διαδοχή είτε μελετώντας συστηματικά τα βασικά ερωτήματα που θέτουν και τις απαντήσεις που προτείνουν. Πολλά επιχειρήματα έχουν κατά καιρούς δοθεί τόσο υπέρ της πρώτης όσο και υπέρ της δεύτερης τακτικής. Στην περίπτωση της αρχαίας φιλοσοφίας, αυτή που υπερισχύει ήταν, και συνεχίζει να είναι, η ιστορική αναδρομή των φιλοσοφικών απόψεων. Δεν θα ήθελα να συζητήσω εδώ τα πλεονεκτήματα και τα

μειονεκτήματα αυτής της επιλογής, αλλά απλώς να σημειώσω ότι το βιβλίο των Κάλφα & Ζωγραφίδη φυσικά δεν πρωτοτυπεί, όταν παρουσιάζει τις αρχαίες φιλοσοφικές θεωρίες στην ιστορική τους εξέλιξη. Αυτό που θα πρέπει να σημειωθεί, όμως, είναι ότι η εισαγωγή τους αρχίζει από τον Θαλή τον Μιλήσιο και καλύπτει όχι μόνο τους Προσωκρατικούς, τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τους Σωκρατικούς, και τους Ελληνιστικούς φιλοσόφους, αλλά και τη συνήθως παραμελημένη φιλοσοφική σκέψη της ύστερης αρχαιότητας, και ειδικότερα το έργο του Ωριγένη και του Πλωτίνου, τονίζοντας έτσι την άρρηκτη και αναπόφευκτη συνέχεια ανάμεσα στην αρχαία και στη χριστιανική φιλοσοφία.

Επίσης, η εισαγωγή των Κάλφα & Ζωγραφίδη εκθέτει τις βασικές φιλοσοφικές θεωρίες της αρχαιότητας με τέτοιο τρόπο, ώστε η παρουσίασή τους, παρόλο που δεν μπορεί να είναι εξαντλητική, καταφέρνει:

- να είναι καλοζυγισμένη και να αποδίδει σε κάθε αρχαίο στοχαστή το μερίδιό του στην ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας,
- να σέβεται τις πληροφορίες που αντλούμε από τις αρχαίες μαρτυρίες και να αμφισβητεί όσες δεν είναι αξιόπιστες,
- να εξηγεί με σαφήνεια τη συλλογιστική που φαίνεται να οδήγησε στη διαμόρφωση των αρχαίων θεωριών, ακόμη και όσων θεωρούνται σήμερα λανθασμένες,
- να παίρνει υπόψη τις πρόσφατες ερμηνείες των σύγχρονων μελετητών,
- να επισημαίνει ότι μερικές από τις ισχύουσες ερμηνείες θα πρέπει ίσως να επανεξεταστούν και να τεθούν ως υποθέσεις εργασίας για τη συνέχιση της έρευνας,
- να χρησιμοποιεί παραδείγματα για να κάνει πιο προσπετές αφηρημένες έννοιες και θεωρίες.

Τέλος, είναι εκπαιδευτικά χρήσιμο το ότι το κείμενο των Κάλφα & Ζωγραφίδη διακόπτεται από την παράθεση αρχαίων κειμένων σε μετάφραση, τα οποία δίνουν τη δυνατότητα στον αναγνώστη να έχει στη διάθεσή του ένα δείγμα, έστω και περιορισμένο, από τον φιλοσοφικό λόγο των ίδιων των αρχαίων φιλοσόφων.

Παρόλο, όμως, που η εισαγωγή των Κάλφα & Ζωγραφίδη δεν πρωτοτυπεί στην ιστορική παρουσίαση των αρχαίων φιλοσοφικών θεωριών, πρωτοτυπεί, πιστεύω, στον τρόπο που προσεγγίζει την εμφάνιση και ανάπτυξη αυτών των θεωριών και αυτή η ιδιαίτερη προσέγγιση είναι που δίνει τον γενικό χαρακτήρα του βιβλίου. Γιατί οι Κάλφα & Ζωγραφίδη δεν αρκούνται στο να εκθέσουν τις θεωρίες των αρχαίων φιλοσόφων μόνον ως θεωρίες που εκφράστηκαν σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Η πρωτοτυπία της πραγμάτευσής τους έγκειται, νομίζω, στο γεγονός ότι αυτό που τους ενδιαφέρει να δείξουν είναι ο τρόπος που ξεκινά και εξελίσσεται η ίδια η φιλοσοφία ως κλάδος της

γνώσης. Πιο συγκεκριμένα, αυτό που καταφέρνουν να δείξουν είναι:

- το πώς αρχικά τίθενται και στη συνέχεια αλλάζουν τα φιλοσοφικά ερωτήματα,
- το πώς σιγά-σιγά καθιερώνεται η φιλοσοφική ορολογία,
- το πώς αποτυπώνεται ο φιλοσοφικός λόγος σε διαφορετικούς τρόπους γραφής, για παράδειγμα σε ποιήματα, αποφθέγματα, διαλόγους, δοκίμια,
- το πώς διαδίδεται ο φιλοσοφικός λόγος χάρη στις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους οι φιλόσοφοι είτε της ίδιας γενιάς είτε από γενιά σε γενιά,
- το πώς οργανώνεται μια φιλοσοφική κοινότητα στο πλαίσιο των φιλοσοφικών σχολών,
- το πώς είναι δυνατόν να αναθεωρήσει ένας φιλόσοφος στη διάρκεια της ζωής του τις απόψεις του,
- το πώς επηρεάζονται οι φιλοσοφικές θεωρίες από το ακροατήριο στο οποίο απευθύνονται,
- το πώς προσλαμβάνονται οι φιλοσοφικές θεωρίες από τους μεταγενέστερους, οι οποίοι συχνά κατασκευάζουν το φιλοσοφικό παρελθόν με τον δικό τους τρόπο,
- το πώς κάποιες φιλοσοφικές θεωρίες αποκτούν σημαίνουσα θέση ενώ άλλες ξεχνιούνται,
- το πώς αποδίδονται στη φιλοσοφία διαφορετικοί ρόλοι σε διαφορετικές περιόδους, έτσι ώστε να τονίζεται άλλοτε ο ρόλος της ως τρόπος ζωής κι άλλοτε ως προσπάθεια θεωρητικής κατανόησης του κόσμου.

Είναι, λοιπόν, η συστηματική αναφορά και προσοχή σε αυτά τα ζητήματα που θεωρώ ότι δίνει στην εισαγωγή των Κάλφα & Ζωγραφίδη τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της. Γιατί είναι αναμενόμενο μια εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία να παρουσιάζει τις βασικές θεωρίες των φιλοσόφων της αρχαιότητας, κάποτε με περισσότερη και κάποτε με λιγότερη σαφήνεια και ακρίβεια. Δεν είναι, όμως, συχνό το φαινόμενο ένα βιβλίο για τους αρχαίους έλληνες φιλοσόφους, και μάλιστα ένα βιβλίο που απευθύνεται σε μαθητές της μέσης εκπαίδευσης, να θέτει και να πραγματεύεται θέματα σχετικά με τη γένεση και ανάπτυξη της ίδιας της φιλοσοφικής σκέψης. Και αποδεικνύεται ότι μια εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία είναι ίσως το πιο κατάλληλο πλαίσιο για να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε αυτά τα θέματα, αφού σε αυτή την περίοδο της ιστορίας της φιλοσοφίας διαμορφώνεται για πρώτη φορά ό,τι ονομάζουμε σήμερα φιλοσοφία και δοκιμάζονται εναλλακτικοί τρόποι άσκησής της.

Αλλά ας περάσω τώρα στις ενστάσεις. Δεν υπάρχει αμφιβολία, νομίζω, ότι αυτό που χαρακτηρίζει τον φιλοσοφικό λόγο, από τις απαρχές ακόμη της φιλοσοφίας, είναι η χρήση επιχειρημάτων. Τα επιχειρήματα των φιλοσόφων, και ειδικότερα των αρχαίων φιλοσόφων, είναι αυτά που τους επιτρέπουν να υποστηρίξουν τις θέσεις τους και να αντικρούσουν τις απόψεις των αντιπάλων τους. Στα

Η Κατερίνα Ιεροδιακόνου διδάσκει στο Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

επιχειρήματα, άρα, στηρίζεται η φιλοσοφία και χάρη σε αυτά προχωρά. Στο βιβλίο των Κάλφα & Ζωγραφίδη παρουσιάζονται πολύ λίγα από τα επιχειρήματα των αρχαίων φιλοσόφων. Η προσπάθειά τους να μιλήσουν για τη ζωή και το έργο των αρχαίων φιλοσόφων, έτσι ώστε να κατανοηθεί η ανάπτυξη των φιλοσοφικών θεωριών στην ιστορική τους συγκυρία και στο κοινωνικό τους πλαίσιο, δεν άφησε αρκετά περιθώρια για την ανάλυση των επιχειρημάτων που θεμελιώνουν ή καταρρίπτουν αυτές τις θεωρίες. Κι αν πράγματι αυτό είναι το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό της φιλοσοφικής μεθόδου, θεωρώ ότι θα ήταν χρήσιμο για τους αναγνώστες αυτής της εισαγωγής να πάρουν κάτι περισσότερο από μια φευγαλέα γεύση της φιλοσοφικής επιχειρηματολογίας. Από αυτή την άποψη μάλλον δεν ήταν εύστοχο το ότι οι συγγραφείς του βιβλίου επέλεξαν, όπως οι ίδιοι αναφέρουν στην εισαγωγή τους, να μην συμπεριλάβουν τα παράδοξα του Ζήνωνα και τα διαλεκτικά επιχειρήματα των αρχαίων Σκεπτικών. Γιατί και στις δύο αυτές περιπτώσεις, όπως φυσικά και σε πολλές άλλες, η παρουσίαση των επιχειρημάτων που χρησιμοποιήθηκαν από τους αρχαίους στοχαστές θα ήταν βοηθητική για την κατανόηση του πώς γινόταν και τι ακριβώς σήμαινε για τους αρχαίους φιλοσόφους η χρήση της επιχειρηματολογίας. Ισχύει, βέβαια, ότι κάποια από αυτά τα επι-

χειρήματα θα απαιτούσαν μεγαλύτερη προσοχή και επιμονή από την πλευρά των αναγνωστών. Αλλά ισχυρίστηκε ποτέ κανείς ότι η φιλοσοφία μπορεί να είναι, ή θα πρέπει να είναι, εύκολο άγνωσμα;

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η δεύτερη έντασή μου. Αυτή, όμως, αναφέρεται κυρίως στο δεύτερο μέρος του βιβλίου που καλύπτει την αρχαία φιλοσοφία μετά τον Αριστοτέλη και είναι γραμμένο από τον Γιώργο Ζωγραφίδη με το δικό του προσωπικό ύφος. Θα πρέπει, ωστόσο, αρχικά να υπογραμμίσω ότι δεν έχω διδάξει ποτέ στη μέση εκπαίδευση και ίσως η άποψή μου είναι επηρεασμένη, και σε αυτή την περίπτωση άστοχη, από την ακαδημαϊκή μου ιδιότητα· γι' αυτό τον λόγο θα ήθελα να δώσω μια απορητική χροιά σε ό,τι έχω να παρατηρήσω. Αν, λοιπόν, η φιλοσοφία δεν μπορεί να είναι, ή δεν πρέπει να είναι, εύκολο άγνωσμα, μήπως δεν υπάρχει λόγος να αφιερώσουμε μεγάλο μέρος της παρουσιάσής μας στη ζωή των αρχαίων φιλοσόφων, τη στιγμή μάλιστα που δεν διαθέτουμε επαρκή χώρο για την έκθεση των θεωριών τους; Και γνωρίζω, φυσικά, ότι μια εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία θα πρέπει να είναι κατανοητή και προσίτη στους αναγνώστες στους οποίους απευθύνεται, αλλά δεν είναι παρερμηνεία του ίδιου του φιλοσοφικού εγχειρήματος το να υπερτονίζονται τα βιογραφικά στοιχεία των αρχαί-

ων φιλοσόφων; Δεν θα ήταν πιο χρήσιμο να εισάγονται οι αναγνώστες σε αυτό που οι φιλόσοφοι προσπαθούν να κάνουν στο έργο τους, δηλαδή δεν θα ήταν πιο χρήσιμο να αποκτήσουν οι αναγνώστες, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, την εμπειρία της φιλοσοφίας ως άσκησης του νου;

Και θα ήθελα να τελειώσω με ένα σύντομο σχόλιο. Είναι πολύ σημαντικό, νομίζω, ότι σε αυτή την εισαγωγή, όπως επίσης και στην πρόσφατη διεθνή βιβλιογραφία, αναδεικνύεται ο ρόλος της αρχαίας φιλοσοφίας ως τέχνης του βίου. Θα ήταν μάλιστα ιδιαίτερα ενδιαφέρον να ερευνήσει κανείς τους λόγους που οδηγούν τους σύγχρονους μελετητές της αρχαίας φιλοσοφίας στο να τονίζουν, σε αυτή τη συγκεκριμένη χρονική φάση, αυτόν τον χαρακτήρα της φιλοσοφίας – μάλιστα, δεν θα μου προκαλούσε έκπληξη αν αυτοί οι λόγοι συνδέονταν με τον ρόλο που εμείς σήμερα θα θέλαμε να έχει η φιλοσοφία. Αυτή η πλευρά, όμως, της αρχαίας φιλοσοφίας πιστεύω ότι δεν θα πρέπει να παραμερίζει ή να υποσκελίζει την αντίληψη της αρχαίας φιλοσοφίας ως θεωρητικής κατανόησης του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου σε αυτόν. Άλλωστε, δεν προϋποτίθεται αυτή η κατανόηση για να μπορέσουν οι αρχαίοι φιλόσοφοι, και γενικότερα οι φιλόσοφοι, να προτείνουν έναν καλύτερο τρόπο ζωής;